

© 2003 р. **М. М. Ониськів**

Секретаріат Верховної Ради України

© 2003 р. **В. А. Рижко**

Центр гуманітарної освіти НАН України

ЯК МОЖЛИВІ “ДВІ” ФІЛОСОФІЇ ПРАВА?

Філософія права в Україні починає все активніше розроблятися. За останні п'ять-десять років з'явилося декілька посібників (Л.В. Петрова [4; 5], В.В. Шкода [8; 6], В.А. Бачинін [2], К.К. Жоль [3] та інші), перевидані праці П. Юркевича [9] та видані монографії (О.О. Бандура [1]), а також з'явилися перекладні праці (Р. Циппеліус [7]).

І, тим не менше, необхідно констатувати, що існує багато проблем, які стосуються досліджень в сфері філософії права. Одним із таких питань, яке вимагає розвитку, це питання про статус філософії права як наукової дисципліни. Привід для цього навіть дає ситуація, коли з філософії права можна захищати дисертації як на науковий ступінь з юридичних наук, так і з філософських. Це симптоматично. І, гадаємо, не випадково. Тому й необхідно питання про філософію права як наукову дисципліну ретельніше обміркувати.

Розглядуване питання складне, і заздалегідь треба зауважити, що однозначної відповіді на нього не можна очікувати. Останнє пов'язане з тим, що тепер існує досить потужна сфера правових теорій, які, здавалося б, здатні розв'язувати усі проблеми, що стосуються питань права. Однак це не зовсім так.

Аби прояснити ситуацію і, основне, окреслити проблематику філософії права як наукової дисципліни, необхідно, по-перше, здійснити певний екскурс в історію питання і, по-друге, розглянути особливості філософії науки, зрозуміло, передусім правознавства. Враховуючи перше і друге, можна буде зробити відповідні висновки.

Термін “філософія” стосовно певної наукової дисципліни в новоевропейській культурі став поширюватися десь від часів І. Ньютона – праця “Математичні начала натуральної філософії” (1686 р.), К. Ліннея – праця “Філософія ботаніки” (1750 р.), Вольтера – праця “Філософія історії” (1765 р.). Назва “Філософія права” є у Гегеля, а також П. Юркевича та ін. Пояснити дану ситуацію можна тим, що, почи-

наючи від XVI ст. і аж до початку XIX ст., філософія щодо інших наукових дисциплін виконувала дві функції: методологічну і теоретичну.

Методологічна функція філософії – це, власне, її сутнісна прикмета, бо йдеться про те, що в усіх випадках філософія, як вчення про онтологію світу та його метафізику, філософія як теорія пізнання і аксіологія, виконує функцію приписів (прескрептивну) способів (методів) діяльності суб'єкта з об'єктом. Це зумовлюється тим, що філософія має своєю предметністю відношення “людина-світ” та мовить категоріями (здебільшого зазначають “філософськими категоріями”) – родовими поняттями. “Родовими” у двох значеннях: перше значення – найзагальніші поняття (поділ понять на видові та родові) і друге значення – виникають і з становленням людського роду, відтак, і людської мови. Останнє – принципове, бо воно знаходить відбиток у всіх мовленнєвих практиках людини. Тобто “філософські категорії” складають засади людської мови і, відповідно, мислення людини. Ці міркування знайшли обґрунтування у ряді праць І. Канта, В.С. Виготського, В.І. Шинкарука, Дж. Брудера та інших.

Зазначена прикмета філософських категорій і є підставою для методологічної функції філософії стосовно будь-яких пізнавальних практик. Тобто філософія задає (“приписує”) схеми мислення для всіх можливих форм мислення. Щоправда, функціонують філософські схеми мислення (філософські категорії) у кожного конкретного індивіда інтуїтивним чином, тобто неосмислено, неартикульовано. Це пояснюється як інтенціональною природою мислення (Гуссерль), так і вишколом мислення людини, соціальним характером мислення. Останнє в загальних рисах можна передати так: людина може мислити тільки долучившись (опанувавши) тим, що має соціум і, відповідно, постійно навчаючись, тобто долучаючись до людського досвіду.

Підсумувати висловлене стосовно методологічної функції філософії можна так: методологічна функція філософії є одвічною її прикме-

тою. Водночас зазначимо, що оскільки виконує цю функцію філософія, то це окрема проблема і її розглянемо нижче. Поки що тільки констатуємо факт цього феномену.

Далі зазначимо, що водночас у XVI – XVIII ст. філософія виконувала не тільки методологічну, але й теоретичну функцію. П.В. Копнін у свій час переконливо показав, що взагалі до створення класичної механіки І. Ньютоном, не існувало теоретичного рівня в науці, який би був незалежним від філософії. Тобто функцію теорії в науці виконувала філософія. Справді, філософія до Ньютона описувала та пояснювала природничонаукові факти, інакше, виконувала притаманні теорії функції – опис та пояснення фактів. Це ж стосувалося не тільки природознавства, але й соціогуманітарного знання, в тім колі юриспруденції. Про це й засвідчують названі праці Ліннея, Вольтера та інших. Навіть Ньютон, хоча і був фундатором теоретичної фізики, але ще сам свою “теорію” називав “натуральною філософією” (праця “Математичні начала натуральної філософії”).

Тільки вже в XIX ст., особливо в його другій половині, термін “теорія” набирає поширення і фундаментальне наукове дослідження вчені обов’язково позначають терміном “теорія” (“теорія імовірностей”, “теорія множин”, “теорія відносності” і т.д.) Це має місце і в соціогуманітарних науках. Термін “філософія”, особливо завдяки позитивізму (О. Конт та інші), став ідентифікуватися з висловлюваннями, що позбавлені смислу. Пригадалося застереження Ньютона “фізика, бережись метафізики”, а також народилося висловлювання “філософію за борт”. Звичайно, це крайнощі, але вони симптоматичні.

Для цього були підстави, бо в науці сформувався прошарок знань, який називають теорією. Його особливість у тому, що висловлювання будуються не стосовно емпіричних об’єктів, а абстрактних об’єктів, тобто відповідних ідеалізацій і висловлювання мають зміст тільки стосовно певної системи абстрактних об’єктів. Мова цих висловлювань штучна, а не буденна. В ідеальному випадку – це мова математики. І справді, історія науки йшла зазначеним шляхом.

Відтак можна констатувати, що кожна з сучасних розвинутих наук (можливо, стосовно математики це дещо проблематично, бо вона надто рано стала мати свою самостійну теорію) пройшла через період, коли стосовно неї філософія виконувала теоретичну функцію.

Але ситуація з багатьма соціальними і гуманітарними науками не така однозначна, як це щойно зазначено, бо ці науки, в тім числі і юриспруденція, не мають такої чіткої межі, де б різко виділялися емпіричні та теоретичні висловлювання, тобто провести таку демаркацію вкрай важко. До того ж, долучається і те, що сама філософія скоріше гуманітарна дисципліна і вже за означенням включає в себе прикмети “гуманітарності”, які є в гуманітарних і соціальних науках (проблеми цінностей, проблеми людини, проблеми істини і правди тощо). Оці прикмети “соціогуманітарності” виразити мовою математики, зрозуміло, просто неможливо. Тому теоретична функція філософії соціогуманітарних наук повністю не може бути ліквідована.

Але соціальні і гуманітарні науки у XX-му сторіччі також здебільшого перейшли на рівень теоретичного пізнання. Щоправда, ці теорії істотно різняться від теорій логіко-математичного знання та теорій математизованого природознавства. Ці теорії мають неформалізований, а змістовний характер. І, тим не менше, тут також виникає проблема теоретичної функції філософії стосовно цих наук. Це стосується і права. Правові науки справді розробили ряд теорій, які самодостатні, або відповідають відомій позитивіській сентенції “є філософією самих для себе”. І з погляду сутності теорії (“знання, що описує та пояснює факти”) це резонний висновок. Водночас, філософія є методологією... І в цьому плані право не може “позбутися” філософії.

Однак виникає тепер питання такого порядку. Справа в тім, що сама методологія – це не якість знання, що існує поза теорією. Насправді методологія це та ж теорія (з її принципами та понятійними апаратом), але сформульована в операційних поняттях. Тобто якщо теорія формулюється в поняттях-описціях, то методологія формулюється в операційних поняттях, або поняттях-прескрипціях. Різниця між поняттями-описціями і поняттями-прескрипціями передусім у тому, що перші відповідають на питання “як це відбувається?”, а другі – на питання “що треба робити, аби це відбувалося?” (простіше – які кроки треба зробити, аби це відбувалося).

Зазначене свідчить про те, що коли правничі науки (як і будь-які інші) перейшли на рівень теоретичного мислення, то вони водночас і стали розробляти, так би мовити, дисциплінарну методологію. Це відбувається, можна

вважати, автоматично. У такому разі виникає питання про те, чи потрібна правничим наукам ще якась “надметодологія”, тобто філософська методологія, специфікована до правничих наук? У цьому запитанні і приховується проблема “двох” філософій права, чи “філософія права” юридичного “штибу”, та “філософії права” філософського “штибу”.

Справа в тому, що справді існує реальна проблема (і не тільки для правничих наук, але й інших), пов’язана з розглядуваними “двома” методологіями, або “двома” філософіями стосовно науки.

Реальна ситуація зумовлена тим, що методологія, яка розробляється в межах відповідної дисциплінарної структури, формується в концептах (поняттях) цієї дисципліни (її теоретичних поняттях, але представлених у поняттях проскрипціях). Це може зробити тільки фахівець у даній науковій дисципліні. Так, у правничій науці цей фахівець може аналізувати ситуації з різними правничими теоріями (природне право, позитивне право, або те, що стосується тих чи тих юридичних процедур тощо). Фахівець-правознавець зверне увагу на відповідні проблеми, що виникають чисто юридичного характеру у зв’язку з якимись конкретними фактами і пояснить, скажімо, чому вони не вписуються в ту чи ту теорію або призводять до відповідних труднощів чи закутків. Розглядуваний фахівець пояснить ситуацію в історичному плані (“історія”, звичайно, стосується права), або в контексті соціології (знову, правничої), психології (але знову – правничої) і т.д. І на цьому, власне, його методологічні розвідки завершуються. У даному разі ми й можемо говорити про “філософію права”, але це галузь юридичних наук.

Що ж стосується “філософії права”, яка відноситься до галузі “філософських наук”, то справа зводиться до того, що тут фахівець (“філософ”) мислить у концептах філософії, але мислить знову ж таки правничу предметну сферу. Різниця між філософуванням у другому разі порівняно з першим передусім полягає в тім, що в цьому випадку провідними є проблеми права в контексті “філософської сфери” – сфери “людина-світ”, сфери, що стосується екзистенціальів людського буття (М. Гайдеггер), а також не окремих “правничих ситуацій”, а системи людської культури, тобто всього того, що характеризує способи буття людини у світі. Інакше, “філософія права”, яка має статус філософської дисципліни – це аналіз проблем

права в контексті поля філософських концептів (онтології, метафізики, гносеології, аксіології, філософської антропології, праксеології тощо), а “філософія права”, яка має це аналіз проблем права в контексті поля концептів права (правничих теорій та юридичних практик).

Розщеплення “філософії права” на, власне кажучи, дві дисципліни зумовлюється ще й тим, що сама методологія виступає водночас “способом дії” або “діяльністю”, а також знанням. Тобто в першому разі методологія вмережена в акти мислення і функціонує як його складова, або, за Мамардашвілі, це природний процес мислення. І в такому плані методологія не існує до акту мислення. Вона твориться в акті мислення. Однак треба зазначити, що в аналогових ситуаціях, тобто в актах репродуктивного мислення, методологія існує до акту мислення. Але то мислення за “шаблоном”. В продуктивному мисленні методологія також продукується. Методологія як знання – це вже методологія *post hoc*, тобто рефлексія над методологією. Або то є не методологія як діяльність мислення, а як рефлексія над цією діяльністю. І вона годиться для герменевтичних процедур, навчання, а не відкриття. То є інтерпретація відповідних проблем.

Розмежування “двох” методологій і є підставою для існування “двох філософій” права, про які йшлося.

Зрозуміло, розглянуті розмежування не є абсолютними, але вони достатні, аби бачити між ними відповідні відмінності. Важливо їх не сплутувати, а також не абсолютизувати.

Список літератури

1. Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві. – К. – 2000. – Нац. ак. внутр. справ України.
2. Бачинин В.А. Философия права и преступления. – Харьков: Фолио. – 1999.
3. Жоль К.К. Философия и социология права. – К. – 2000.
4. Петрова Л.В. Нариси з філософії права. – Харків: Нац. юр. акад. України. – 1995.
5. Петрова Л.В. Фундаментальні проблеми методології права. – Харків. – 1998.
6. Философские сказки / Сост. и коммент. В.В. Шкоды. – М.: Фолио. – 2000.
7. Циппеліус. Філософія права. – К. – Тандем. – 2000.
8. Шкода В.В. Вступ до філософії права. – Харків: Фолио. – 1999

М. Н. Ониськів, В. А. Рыжко

ВОЗМОЖНЫ ЛИ «ДВЕ» ФИЛОСОФИИ ПРАВА?

Современная философия права считается структурной частью как философии, так и юриспруденции. Это порождает не до конца разрешенный вопрос о статусе философии права как научной дисциплины. В статье анализируется проблема взаимоотношения философского и юридического аспектов философии права, исходя из двух ключевых функций философии: методологической и юридической.

М. М. Onyskiv, V. A. Ryzhko

ARE “TWO” LAW PHILOSOPHIES POSSIBLE?

Contemporary philosophy of law is considered to be a structural part of both, philosophy and jurisprudence. This originates a yet unsolved issue of the status of philosophy of law as a field of academic study. The article presents an analysis of the issue of the interrelation between philosophical and juridical aspects of philosophy of law, proceeding from two key functions of philosophy, namely, methodological and juridical.